

การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา*

The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology

ws-ครูสิริรัตนานูวัต
Phrakru Sirirattananuwat
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhachinaraj Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E-mail:s.siri6263@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ 2) เพื่อสำรวจโครงสร้างลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ และ 3) เพื่อสร้างแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้พื้นที่ตัวอย่าง คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส จังหวัดเชียงใหม่ แบ่งวิธีการศึกษาออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ 1) ทบทวนวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร 2) สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมพร้อมสัมภาษณ์ 3) สันทนากลุ่มย่อย รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล 3 ประเด็น ได้แก่ 1) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ 2) โครงสร้างภูมิสถาปัตยกรรมของพื้นที่ตัวอย่าง และ 3) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักไตรภูมิ

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ เป็นการศึกษาจักรวาลทางจริยธรรมที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ มี 3 ภูมิใหญ่ๆ และ 31 ภูมีย่อย จำลองภาพด้วยแผนผังแห่งภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม กำหนดทิศทางการสร้างสถาปัตยกรรมตามคติและความเชื่อในเรื่องเจดีย์ วิหาร อุโบสถที่ถือเป็นแกนกลางของวัดสอดคล้องกับคติเขาพระสุเมรุแกนกลางจักรวาล ไตรภูมิสัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรมและสติปัญญาของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่มีมุมมืดและมุมสว่าง

การสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก มีภูมิทัศน์ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านไปคือคดตีที่พระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสรู้หันพระพักตร์ไปทิศตะวันออกหรือหันไปทางแม่น้ำ มีพระเจดีย์ปรางค์เป็นแกนกลางของวัด แบ่งเขตแดนเป็นพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคมและพื้นที่

---

*ได้รับบทความ: 28 กันยายน 2562; แก้ไขบทความ: 18 ธันวาคม 2562; ตอรับตีพิมพ์: 27 ธันวาคม 2562

Received: September 28, 2019; Revised: December 18, 2019; Accepted: December 27, 2019

จิตวิญญาน และอีกวัดตัวอย่างวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) พระวิหารหลวงเป็นประธานของวัด มีลักษณะ เรือสำเภาที่สื่อถึงการนำสรรพสัตว์ข้ามพ้นทุกข์ ส่วนแกนกลางของวัดถือเอาศาลาจัตุรมุขที่สื่อถึงสวรรค์ ชั้นจตุมหาราช มีกำแพงโบราณเช่นเดียวกับกำแพงจักรวาลในไตรภูมิ มีเขตพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาน

แนวทางการพัฒนาสถาปัตยกรรมของวัด โดยจัดภูมิทัศน์ให้สัปปายะ ร่มรื่น ร่มเย็น สงบ เหมาะแก่การ ปฏิบัติธรรม สัปปายะด้วยอาหาร การคมนาคม จัดสถาปัตยกรรม ที่งดงามด้วยศาสตร์ศิลป์ กำหนดเขต พุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส ที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาน มีอาคารแหล่งเรียนรู้ศิลปกรรม อนุรักษ์ด้วยแนวคิดนวัตกรรมพัฒนาด้วยแผนและนโยบายจากภาครัฐ มีกระบวนการสร้างองค์ความรู้ ไตรภูมิ 3 ระดับ คือ ระดับข้อมูล ระดับความรู้ และระดับปัญญาถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

คำสำคัญ: ภูมิสถาปัตยกรรม; จักรวาลวิทยา; ไตรภูมิ

Abstract

This research of objective to: 1) the concept about architecture landscape of wat concerning cosmology in three spheres (Tribhūmi), 2) the survey of structure and character about architecture landscape of Wat concerning Tribhūmi, 3) to study of architecture landscape conforming cosmology in Tribhūmi. The qualitative research in the two simple areas is; Wat Phrasrīrattanamahādhatu, Phitsanulok and WatIndrāvāsa (Tonguaen), Chiang Mai. The three methods of study are; 1) literature review and analysis; 2) non-participatory observation and interview; 3) a focus group. The collection and analytical data in three issues are; 1) the concept of Tribhūmi, 2) the structures of architecture landscape of the simple research area, 3) the ways of development for Wat concerning Tribhūmi.

The research study, it was found that: the concept of cosmology of three spheres is study of moral cosmology for result of action of people in 3 main parts and 31 sub-components communicated by landscape and architecture. It is designed by direction of ways and belief the construction of architecture;-pagoda, Dhamma building, Buddha Hall as regarded central core of temple same as the center of cosmology. The three spheres are related to the Dhammapractice and the wisdom of people relating with landscape and architecture which are the corner of darkness and lightness.

The survey of landscape architecture of Wat Phrasirattanamahadhatu, Phitsanulok is placed in the eastern of the river Nan as the way of the Buddha turning His face in the eastern or the river. Its pagoda is central core divided into the lands as Buddhāvāsa, Saṅghāvāsa, Dhammāvāsa, social service area and conscious area and WatIndrāvāsa (Tonguaen) which is royal vihāra as the president of wat. The vihāra is like bark directing to freedom of suffering. The 4 faces of pavilion direct to heaven named Jātummahārāj. The ancient wall same as cosmological wall with the area of Buddhāvāsa, Saṅghāvāsa, Dhammāvāsa, social service area and conscious area of this temple.

The ways of development architecture of wat in Tribhūmi. The part of landscape is focused on sylvan, peace, viveka, the promotion of Dhamma treatment, sappāya in food, communication. Its fine article architecture of science and arts. It is designed by Buddhāvāsa, Saṅghāvāsa, Dhammāvāsa with an area for social service, consciousness and learning source of artistry. Its conservation is done by planning and governmental policy. There is the making process of knowledge body on Tribhūmi in three levels; 1) sensual knowledge or information; 2) rational knowledge; 3) intellectual knowledge into freedom from suffering.

Keywords: Architecture Landscape; Cosmology; three spheres (Tribhūmi)

1. บทนำ

จักรวาลหรือเอกภพแยกเป็น 2 ระบบ คือ จักรวาลในไตรภูมิกับสุริยจักรวาล มีความเหมือนหรือต่างในขนาดและหน้าที่การทำงานอย่างไร จักรวาลในไตรภูมิ ในจุฬินิกาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เรื่องโลกธาตุขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ว่า “สหัสสิโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ มีดวงจันทร์ 1,000 ดวง มีดวงอาทิตย์ 1,000 ดวง มีขุนเขาสิเนรุ 1,000 ลูก มีชมพูทวีป 1,000 มีอปรโคยานทวีป 1,000 มีอุตตรกุรุทวีป 1,000 มีปุพพวิเทหทวีป 1,000 มีมหาสมุทร 4,000

มีท้าวมหाराช 4,000 มีเทวโลกชั้นจาดุมหาราช 1,000 มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ 1,000 มีเทวโลกชั้นยามา 1,000 มีเทวโลกชั้นดุสิต 1,000 มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี 1,000 มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตตี 1,000 มีพรหมโลก 1,000 เรียกว่า สหัสสิโลกธาตุขนาดเล็กโลก 1,000 คุณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กรันั้น เรียกว่า สหัสสิโลกธาตุขนาดกลาง โลก 1,000 คุณด้วยสหัสสิโลกธาตุขนาดกลางนั้น นี้เรียกว่า สหัสสิโลกธาตุขนาดใหญ่ (Tipitaka 20/81/307) ซึ่งสหัสสิโลกธาตุนี้คือ ส่วนประกอบของจักรวาลในไตรภูมิ นี้เองคัมภีร์โลกที่ปกสารหรือโลกกัปปสารที่ปนีอธิบายขยายความเกี่ยวกับการทำงานของโลก 3 คือ

สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก (เกี่ยวกับโครงสร้างของโลกธาตุหรือจักรวาลการก่อตัวและพินาศของจักรวาล) เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสประกอบคุณงามความดีและเกิดความสังเวชใจจนละเว้นจากความชั่วตามที่ได้บ่งชี้ไว้ในตอนท้ายของทุกปริเฉท (Phramaha Chajapong Katapungño, 2018 : 268)

สุริยจักรวาลหรือโลก จักรภพ เอกภพ (universe) ที่ประกอบด้วยดวงดาวที่ดำเนินไปเคลื่อนไปตามแรงโน้มถ่วงที่นับด้วยเวลาเป็นปี เดือน วัน เป็นจักรวาลทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงรูปทรง ลักษณะ ขนาด เรียกว่า ทฤษฎี “บิกแบง (Big Bang Theory) มีระบบเท่ากับทฤษฎี Oscillating Universe (Buddhadasa P. Kirthisinghe, 1993 : 61-62) สอดคล้องกับจูนิกาสูตฺร ว่าด้วยเรื่องโลก โลกธาตุเป็นอันเดียวกันกับจักรวาล (Royal Academy Institute, 1999)

จักรวาลที่ศึกษานี้เน้นที่ไตรภูมิเกี่ยวข้องกับภูมิของสัตว์โลกที่ดำรงอยู่ในระดับต่างๆ มีภูมิใหญ่ 3 ภูมิ ภูมีย่อย 31 ภูมิแต่ละภูมินั้นเป็นผลของการกระทำของมนุษย์แล้วนำมาจำลองในรูปของสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ประติมากรรม มีเทพ พรหม พระพุทธรูป จิตรกรรม มีเทพชุมนุม ซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล ที่มีส่วนประกอบด้วยทวีป 4 ทวีป ภูเขา สัตตบริภัณฑ์ มหานทีสี่พันนคร แม้แต่กำแพงจักรวาลก็สื่อถึงสังคายนารั้งที่ 1 มีพระสงฆ์สาวกเข้าร่วมสังคายนารั้งนี้ถึง 500 องค์ เป็นต้นแบบพระสงฆ์สาวกบวรารตามเสด็จพระพุทธเจ้า 500

รูป ตัวอย่างบทพระวินัยที่ว่า ภควา วิหฺรติ นเพรฺรบุ จิมนฺทฺมูเลมฺหตา ภิกฺขุสงฺเขนสทฺธิปญฺจมตฺเตหิภิกฺขุส เตหิเป็นที่มาของวิหารคดที่ประดิษฐานพระอรหันตสาวกบวรารจำนวนมาก

การวิจัยนี้ใช้พื้นที่ตัวอย่างคือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกและวัดอินทราวาส เชียงใหม่ มีสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงไตรภูมิอย่างไร มีภูมิทัศน์ที่สอดคล้องกับไตรภูมิหรือไม่ มีประติมากรรมที่สื่อแสดงถึงไตรภูมินี้อย่างไร และปัญหาว่า ไตรภูมิในพระพุทธศาสนานั้นสื่อถึงการกระทำอะไรของมนุษย์ จะแก้ไขปัญหาเชิงสังคมอย่างไร ในเบื้องต้นนี้ต้องบอกว่า ไตรภูมิมีอิทธิพลต่อสังคมมาก อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่พระยาสิทธิราชนิพนธ์ขึ้นเป็นวรรณกรรมชิ้นแรกและชิ้นเอกของไทยเพราะสังคมต่อไปนี้อาจขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องไตรภูมิแล้วจะขาดความหิริโอตตปัสสะต่อบาป-ทุจริตตามที่ ม.ว.ร.คึกฤทธิ์ ปราโมททว่า คนเราถ้าขาดการยำเกรง ต่ออนุรกและเกียจขังสวรรค์แล้วจะยุ่งเหยิงและ ก็เห็นแล้วในสังคมเยาวชนหรือทั่วไปในปัจจุบันนี้ ดังนั้น จึงสำคัญและจำเป็นที่ต้องศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตาม

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
2. เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
3. เพื่อสร้างแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทฤษฎีภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนาม แบ่งวิธีการศึกษาออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ 1) ทบทวนวิเคราะห์ข้อเอกสาร 2) สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมพร้อมสัมภาษณ์ 3) สันทนากลุ่มย่อยรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล 3 ประเด็น ได้แก่ 1) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ 2) โครงสร้างภูมิสถาปัตยกรรมของพื้นที่ตัวอย่าง และ 3) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักไตรภูมิใช้พื้นที่ตัวอย่าง 2 พื้นที่ คือ ภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่ที่มีคุณสมบัติเป็นวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัดที่มีภูมิและสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษา มีความสมบูรณ์เชิงศิลปกรรม มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่บ่งชี้ไตรภูมิชัดเจนวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

4. สรุปผลการวิจัย

แนวคิดจักรวาลตามวัตถุประสงค์ 1 พบว่า จักรวาล แยกเป็นจักรวาลในระบบสุริยจักรวาล และจักรวาลในไตรภูมิ สุริยจักรวาล คือระบบสุริยะ เรียกว่า โลก จักรวาล เอกภพ (universe) ประกอบด้วยดวงดาว เคลื่อนไปตามกระบวนการธรรมชาติ แห่งเวลาด้วยหน่วยนับว่า ปี เดือน วัน จักรวาลในไตรภูมิ คือภพภูมิของสัตว์ที่จะตกอยู่ เป็นภพที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ สื่อด้วยรูปธรรมทางภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางพระพุทธ

ศาสนา มีพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ กำแพงวัด โดยถือพระอุโบสถหรือพระวิหารประธานหรือเจดีย์ปรางค์ เป็นจุดศูนย์กลางของวัด เช่นเดียวกับทำให้เขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสเป็นแกนกลางจักรวาลในไตรภูมินั่นเอง สอดคล้องกับทัศนะที่ว่า อิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า ส่วนยอดสุดเขาพระสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา

ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนา จึงมีเรื่องไตรภูมิเข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ ไตรภูมิจะเติมเต็มว่า ภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้นๆ ไป การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว (Kantatian, 2017 : 59) จักรวาลหรือ โลกธาตุที่ตรงตามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตปริภันท์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาล ประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรูปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่งเรื่องเขา

พระสุเมรุ จะมีสี่ฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสี่เงิน ด้านทิศใต้เป็นสี่แก้ว อันทิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสี่แก้วสี่ ด้านทิศเหนือเป็นสี่ทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ (Bunker, 2000 : 9) กล่าวว่า วัดพุทธรักษาแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ โดยการให้สอยอาคารและสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ใช้สอยทั้ง 3 เขต โดยมีภูมิสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมมีสัปปายะ (Posayan, 2015 : 11-12)

การวางแผนผังการสร้างวัดก็เช่นเดียวกันพยายามให้สอดคล้องกับไตรภูมิ โดยกำหนดทิศตะวันออกเป็นส่วนหน้าของวัดนั้น เพราะถือคติว่า พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ได้หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และหันไปทางแม่น้ำคือแม่น้ำเนรัญชรา ดังนั้น ถ้าองค์พระประธานที่ตั้งอยู่ไกลแม่น้ำก็จะหันหน้าไปทางแม่น้ำ เพราะได้คติตามที่พระพุทธเจ้าหันหน้าไปทางแม่น้ำนั่นเอง นอกจากนี้ภายในวัดยังแบ่งเขตแดนของวัดเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส ต่อมาแยกเป็นเขตพื้นที่บริการสังคม พื้นที่ทางจิตวิญญาณ เพราะตามอุดมคติของการสร้างวัดนั้นคือ สัปปายะ สถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นศิลปะ แขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) มีเป้าหมายชื่นชมหรือความงามและเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์ (Thaotong, 1988 : 50)

การสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิตามวัตถุประสงค์ 2 พบว่า โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม

ของวัดวัดพระศรีฯ พระวิหารพระพุทธชินราช หลังกา 2 ชั้นลดหลั่นลงมาแสดงช่องรับลม เดิมทีพระวิหารพระพุทธชินราชนี้ไม่ได้ใช้สอยแต่ได้ส่งองค์พระพุทธชินราชเพราะใช้แสงจากปล่องที่หลังคาส่งเข้าทั้งด้านซ้ายและขวาซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิ พระวิหารนี้มีวิหารคดล้อมรอบสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปบริวารจำนวน 300 กว่าองค์ อีกสถาปัตยกรรมที่สำคัญคือ องค์พระปราสาทเจดีย์ ซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิมีเขาพระสุเมรุแกนกลาง มีส่วนที่เป็นกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ ส่วนเรือนธาตุชั้น มีซุ้มทิศ 4 ซุ้ม แสดงที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล ล้อมรอบด้วยป่าหิมพานต์ สัตว์ป่าหิมพานต์ นอกนั้นก็ยังมีพระอุโบสถสมเด็จพระนเรศวร ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังประวัติศาสตร์สมเด็จพระนเรศวรทำสงครามยุทธหัตถีกับพม่าที่สำคัญอีกสถาปัตยกรรมหนึ่งคือ พระวิหารอัฐฐารสหรือวิหารเก้าห้องที่มีพระพุทธรูปยืนสูง 18 ศอก ตรีหังการเป็นภูมิทัศน์ที่ใครๆ เข้ามานมัสการพระพุทธชินราชก็จะถ่ายภาพติดองค์พระและสถาปัตยกรรมสถานที่ไว้เป็นอนุสติ (Phramaha Prakorn Kittidharo, 2017 : 156)

วัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) มีสถาปัตยกรรมที่สำคัญอยู่ 2 อย่างคือ พระวิหารหลวงทรงไทยล้านนาโบราณ ที่ไม่มีเสาเอก เป็นอาคารหลังใหญ่ หลังกาด้านหน้าลดหลั่น 3 ชั้น ด้านหลัง 2 ลักษณะคล้ายเรือสำเภาที่จะนำสรรพสัตว์สู่ความพ้นทุกข์ ศาลาจัตุรมุข สอดคล้องกับไตรภูมิคือ สวรรค์ชั้นจตุรุมหาราชที่คุ้มครองดูแลทิศทั้ง 4 (Social Research Institute, Chiangmai, 2019 : 13)

แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิตามวัตถุประสงค์ 3 พบว่า ประการแรกภาครัฐโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติร่วมกับกระทรวงวัฒนธรรมเป็นเจ้าภาพกำหนดนโยบายให้วัดหรือช่างศิลป์ต่างๆ กำหนดรูปแบบของสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมเสนอขอความเห็นชอบจากทางการก่อน ซึ่งแบบนี้จะต้องสอดคล้องกับไตรภูมิ สอดคล้องกับทิศทางธรรมชาติ สอดคล้องกับธรรมชาติและท้องถิ่นแต่ละภาคด้วย เช่น พระวิหารวัดต้นเกว่น ภาคเหนือของไทยกำหนดเป็นสถาปัตยกรรมแบบล้านช้างหรือนิยมสร้างเข้าพระสุเมรุจำลองตั้งหลังคาพระอุโบสถด้วย

นอกจากนี้ ต้องกำหนดภูมิทัศน์การสร้างอาคารสถาปัตยกรรม 2 ส่วนหลักเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส พื้นที่บริการสังคม พื้นที่จิตวิญญาณ มีอาคารแหล่งเรียนรู้ศิลปกรรม พื้นที่จิตวิญญาณสร้างกระบวนการเรียนรู้ในไตรภูมิ 3 ระดับ คือระดับข้อมูล ระดับความรู้ และระดับปัญญา ในส่วนภาคเอกชนโดยช่างที่มีความชำนาญ มีความรู้และเข้าใจเรื่องไตรภูมิอย่างดีแล้วก็สามารถดำเนินการได้ เช่น สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมอาคารพุทธศิลป์ของวัดร่องขุน จังหวัดเชียงรายโดยช่างเฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์

5. อภิปรายผลการวิจัย

ประเด็นที่ศึกษาตามวัตถุประสงค์คือแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิการศึกษาโครงสร้างสถาปัตยกรรมของวัดตัวอย่างและแนวทางการพัฒนาฯ ในส่วนวัดที่เป็นพื้นที่ตัวอย่างนั้นมี

โครงสร้างสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ของไตรภูมิโดยวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกมีพระวิหารเป็นประธานของวัด มีเจดีย์ทรงปรางค์เป็นแกนกลางของวัดตามที่เขาพระสุเมรุแกนกลางจักรวาลมีภูมิทัศน์ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกมีสระน้ำหน้าโบสถ์หน้าวิหารมีแม่น้ำน่านไหลผ่านสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็น เป็นสุข และที่สำคัญอีกอย่างคือวัดแห่งนี้พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จมาทุกพระองค์ มีสถาปัตยกรรมทางศาสนาครบถ้วน

พระปรางค์วัดพระศรีฯ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก ปี 1991-2031 รวม 25 ปี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระปรางค์ที่มีรูปแบบศิลปสมัยอยุธยา มีโครงสร้างพระปรางค์ครอบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมองค์เดิมไว้ พระปรางค์องค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา และเป็นการสร้างตามตำหรับแห่งไตรภูมิด้วย ส่วนวัดอินทราวาส (วัดต้นเกว่น) มีสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับทิศ คือพระวิหารหลวงหันหน้าทางไปทางทิศตะวันออก เช่นเดียวกัน มีหลังคาด้านหน้าลดหลั่น 3 ชั้น แสดงถึงส่วนที่บางส่วนว่างตามรูปแบบกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิรูปทรงลักษณะคล้ายเรือสำเภาที่จะนำสรรพสัตว์สู่ความพ้นทุกข์ ที่สำคัญคือ ศาลาจัตุรมุข สอดคล้องกับไตรภูมิคือสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชที่คุ้มครองทิศทั้ง 4 เป็นที่มาของกอบทศภาคทางทหาร 4 ภาค

ถ้าว่าตามคติของจีนมีคำว่า หยิน-หยาง คือ มีชวากับดำ ชายกับหญิง มีดกับสว่าง เรียกว่า เต๋า แทนความสมดุลของพลังในจักรวาลโดยสีดำ

คือ หยิน หมายถึง ดวงจันทร์ เป็นตัวแทนของการ
เต็มใจ รับหรือยอมเป็นฝ่ายถูกระทำเป็นพลังแห่ง
สตรีเพศ ความเยือกเย็น การหยุดนิ่ง การเคลื่อน
ลงต่ำ การเก็บรักษา การยับยั้งส่วนสีขาวคือ หยาง
หมายถึง ดวงอาทิตย์ อันเป็นสัญลักษณ์ของพลัง
แห่งบุรุษเพศการเคลื่อนไหว ความกระตือรือร้น
การเคลื่อนขึ้นไปด้านบน การเจริญเติบโต เจริญ
รุ่งเรือง ความร้อนแรง

โบสถ์ศาสนาฮินดูเมื่อเทียบกับไตรภูมิ
จะเห็นว่า โบสถ์ฮินดูหรือพราหมณ์จะสถิตรูป
เคารพมหาเทพ 3 องค์คือ พระพรหม พระนารายณ์
พระศิวะ สถิตอยู่ใน 3 มุมของห้องโถงนั้นๆ ประการ
สำคัญคือ สถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารโบสถ์จะสร้างเป็น
ชั้นๆ ลดหลั่นกันลงมา ไทยเรานิยมเรียกว่ากันสาด
หรือระเบียงเดิน ซึ่งลักษณะการออกแบบสร้างนี้
มีเป้าหมายตามภพภูมิ คือให้มีส่วนมีแดนด้วย
กามภูมิส่วนสว่างแทนด้วยรูปและอรุณภูมิในเชิง
วิทยาศาสตร์คือ ได้แสงสว่างส่องเข้าโดยธรรมชาติ
ไม่ต้องใช้สปอร์ตไลท์ส่องในตอนกลางวันแทนที่จะ
ใช้เมื่อตอนกลางคืนเท่านั้น ส่วนก็ลมเข้าออกถ่ายเท
ได้สะดวก ไม่รู้สึกอึดอัดเมื่อเข้าไปภายในนั้น

เจดีย์ชเวดากอง แห่งเมียนมาร์ ตั้งอยู่บน
ยอดเขาสูงหนึ่งในกรุงย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์จัด
ว่ามีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมได้ตามหลักไตรภูมิ
สวยงามตระหง่านดังเขาพระสุเมรุ เพราะตั้งอยู่
บนภูเขาสูงประมาณ 50 เมตร บันไดขึ้นประมาณ
100 ชั้น มีทางขึ้น-ลง 4 ทิศ เรียกว่าประตูทิศใต้
ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ตามรูปของ
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ซึ่งทางขึ้น-ลงทั้ง 4 ทิศนี้
สามารถจัดการได้อย่างมีระบบขึ้น-ลงสะดวก บันได

กว้าง ไม่แออัด มีทิวทัศน์สวยงามร่มรื่น มีพื้นที่ที่tib
และสว่างตามแบบของไตรภูมิ บริเวณฐานล้อมรอบ
เชิงพระเจดีย์จะเป็นพื้นที่โล่ง กว้างขวางมีสัปปายะ
สำหรับคนเดินพร้อมๆ กันประมาณได้ 60 คน
สามารถจุผู้คนเข้าชมพร้อมๆ กันได้ 50,000 คน

ประเด็นดังกล่าว เกิดอิทธิพลของจักรวาล
วิทยาและไตรภูมิโดยการวางแผนผังสร้างวัดโดยยึด
เจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลาง
เหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ให้
เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ
ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกันตามคติ
จักรวาลและพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา
ตัวแบ่งความต่างคือ การกำหนดความหมายเลย
ยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุด
ของเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้า
ตามคติพราหมณ์ แต่หากว่าส่วนยอดสุดเขา
พระสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา
จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับ
แนวคิดเรื่องโลกธาตุที่ตรงตามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขา
สัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป
และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาล
ประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น
เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และรูปาวจร
4 ชั้น เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสัดส่วนกลม ตั้งอยู่
บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน
ด้านทิศใต้เป็นสีแก้วอันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็น
สีแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง เรื่องราวทวีป
ทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์

แนวการพัฒนาภูมิทัศน์ตามหลักการของ
ไตรภูมินี้ ในฐานะวัดวามารามเป็นพื้นที่สาธารณะ

ด้านศาสนา สังคม จิตวิญญาณ วัดกับชุมชนทำกิจกรรมร่วมกัน แม้แต่โรงเรียนก็นิยมตั้งอยู่ในวัด ซึ่งควรวางแผนผังการสร้างอาคาร สถานที่ตามการแบ่งเขตภูมิทัศน์ให้สอดคล้องกับไตรภูมิร่วมกับสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงภูมิต่างๆ ดังนี้

ลักษณะกามภูมิ แยกเป็นสุคติประกอบด้วยสวรรค์ 6 ชั้น มนุษย์ 1 ทุคติประกอบด้วยนรกเปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน วินิบาต จะมีลักษณะที่บเพราะหนาแน่นด้วยภูมิของชีวิตต่างๆ ได้แก่ วัตถุสิ่งของตัวอาคาร ส่วนที่ตั้งภูมิทัศน์มีสระน้ำ สวนดอกไม้ ที่ตั้งอาคาร ศาสนวัตถุต่างๆ

ลักษณะรูปภูมิ ได้แก่ภูมิของพรหม 16 ชั้นที่ดำรงอยู่ด้วยอำนาจมาน แต่ยังใช้รูปกายอยู่ ส่วนกิเลสนั้นเบาบาง ทั้งนี้เพราะคำว่าพรหม คือ จิตที่บริสุทธิ์ สว่างโปร่งใส มีลักษณะสว่าง โปร่งแสงเทียบกับสถาปัตยกรรม เช่นพระวิหารที่มีปล่องแสงส่ององค์พระประธาน เช่น พระวิหารพระพุทธชินราชสมัยก่อนนี้จะมีปล่องแสงจาก 4 ทิศส่องลงองค์พระพุทธชินราช กล่าวง่าย ๆ คือ ความสว่างภายในตัวอาคารสถาปัตยกรรมนั่นเอง

ลักษณะอรุณภูมิ ได้แก่ พรหม 4 ชั้นสุดท้ายสถิตอยู่ ณ สูงสุดของเขาวงกต มีสภาพเป็นจิตที่ว่างเปล่าด้วยกิเลส ตรงกับคำว่าอรุณ คือ ไม่มีรูปร่าง ไร้ส่วนที่บ ส่วนหนาด้วยกิเลส ถือว่าเป็นฉนวน 4 ชั้นสูงสุด มีอากาศอันจุลเจตนา เป็นต้นสุดท้ายจากฉนวนนี้ คือพระนิพพาน

เรื่องราวของไตรภูมินี้มิใช่ปรากฏในรูปสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมเท่านั้น ยังปรากฏในรูปของนามธรรมที่แสดงผ่านเทศกาลสงกรานต์ด้วยการสำคัญตำนานจะกล่าวว่า พระเศียรของ

กบิลพรหมที่ถูกตัดจากการทลายปัญหา 3 ราศีกับธรรมบาลกุมารนั้นถูกนำไปสถิตไว้ ณ ถ้ำคันธุลีในเขาวงกต ซึ่งถือว่าสูงสุดที่เป็นปริศนาธรรมว่า บิดามารดาอยู่ในฐานะพรหม บุตรธิดาจะให้ความเคารพเลี้ยงดูสูงสุด (Phrakru Sirattananuwat, 2016 : 33) ดังนั้น เทศกาลนี้ถือแบบจำลองเหตุการณ์จากไตรภูมิเกี่ยวกับเทพ พรหม ถือว่าเป็นแหล่งจริยธรรมสำหรับมนุษย์เป็นอย่างดี จึงให้ความสำคัญที่ต้องส่งเสริมสนับสนุนเชิงนโยบายตั้งแต่ภาครัฐและด้านศาสนาไปสู่บุคคลให้ได้ดีที่สุด

6. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัย จึงใคร่ขอเสนอแนะเชิงนโยบายและการนำไปใช้เพื่อกำหนดเป็นแผนผังในการสร้างสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม ของวัดหรือศาสนสถาน ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติในฐานะเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ ศาสนสถาน วัตถุประสงค์ โดยเฉพาะ ต้องประสานร่วมกันกับกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม จิตรกรรมแม้แต่วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมมีประเพณี 12 เดือน เทศกาลประจำปีหลักๆ คือ สงกรานต์ ลอยกระทงที่มีต้นกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนาโดยแท้ นั้น แยกแผนการพัฒนาออกเป็นด้านๆ คือ

ด้านสถาปัตยกรรม วัดในพระพุทธศาสนา ในลักษณะเถรวาทนี้ ต้องกำหนดให้มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบไทย หรือทรงไทย หรือทรงไทย

ประยุกต์เท่านั้น เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของชาติ มีคนหลายชาติเมื่อนั่งเครื่องบินบินผ่านไปใดๆ ของประเทศไทยมองลงมาแล้วเห็นหลังคาศาลาวัด พระอุโบสถ วิหารที่ทราบกันว่าเป็นวัดแล้ว เช่น สถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใครๆ เห็นก็รู้ทันทีว่าเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว แล้วมองผ่านไปถึงว่าเป็นประเทศไทย แต่ถ้าเป็น ทรงไทยแบบประยุกต์ ก็ไม่ควรประยุกต์มากเกินไป จนเสียมอญอันหารูปแบบทรงไทยไม่ออก เช่น บางวัดสร้างพระอุโบสถ ศาลา หลังคาไม่รูปแบบ ทรงไทยจนกลายเป็นว่าห้างสรรพสินค้าไป

ด้านภูมิทัศน์ คือการกำหนดวางแผนผัง การตั้งจุดสร้างอาคารสถาปัตยกรรม 2 ส่วนหลัก คือ เขตพุทธาวาส กับเขตสังฆาวาส อื่นๆ นอกนี้ ควรกำหนดสร้างพื้นที่อาคารสาธารณะ เช่น ศาลา บุญ ศาลาลม ศาลาราย บนพื้นที่ทางสังคมที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ พื้นที่ร่มรื่น พื้นที่สอนธรรม พื้นที่ทางจิตวิญญาณคือที่ไหว้พระสวดมนต์ ควรวางแผนผังให้สอดคล้องกับไตรภูมิด้วย คือ มีจุดที่บัพที่คือจุดที่ทำการสร้างอาคารลักษณะต่างๆ จุดที่สร้างสระน้ำ สวนหย่อมหรือจุดร่มรื่น ซึ่งมองเข้ามาแล้วเป็นสัปปายะตามอุดมคติการสร้างวัด สมัยพุทธกาล หากไม่แล้ว ก็จะกลายเป็นการสร้างแบบไร้แบบแผน การวางผัง อาคารต่างๆ กระจายกันอยู่ไม่รู้ทิศทาง ไม่เป็นที่สัปปายะของสาธุชน ดั่งวัดบางแห่งที่เข้าไปแล้วหาที่ทางเดินออกไม่ได้ เกะกะไปด้วยสิ่งปลูกสร้างที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสมณะไปหมด

2. ข้อเสนอแนะนำไปใช้เรื่องนี้ ควรจัด เป็นคู่มือการเรียนการสอนแก่นักเรียนนักศึกษา

ทุกระดับชั้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยเคยสอนนิสิต นักศึกษาโดยยกเรื่องนี้มาแนะนำว่า พุทธศิลปะที่ดี นวัตกรรมก็ดี ล้วนแล้วแต่มีธรรมคติดู้อยู่ภายใน ดั่งนั้น ถ้าเราศึกษาธรรมผ่านพุทธศิลปกรรมนี้ ก็จะทำให้เห็นบุคลาธิษฐานได้ง่ายขึ้น อย่างเช่น พระพุทธรูปองค์หนึ่ง ที่สร้างตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมา ทำไมจึงคบบเพลิงบนพระเศียร ถ้าคน ธรรมดาจะยอมให้มีเปลวเพลิงบนศีรษะหรือไม่ หรือว่าใครจะยอมให้มีคบบเพลิงบนศีรษะนั้น เพราะ ไฟก็รู้ยู่วาร์อนและคบบเพลิงก็ไม่ใช่เบา ถ้าเราเข้าใจ เสียว่า การที่ช่างศิลป์นวัตกรรมพระพุทธรูปขึ้นมา โดยมีคบบเพลิงบนพระเศียรนั้นก็เพื่อสื่อถึงปัญญา ตามพุทธพจน์ที่ว่า ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต ปัญญา เป็นแสงสว่างในโลกเพราะคุณสมบัติของไฟคือ สว่าง อีกอย่างคือร้อน หมายถึง ตปะ แปลว่าเผา ลนกลีเลสให้สิ้นไปต่างหาก ส่วนอื่นๆ นอกนั้นจะมี พุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์ เสมอกัน หมายถึงความเสมอภาคจากความเมตตา ในพระองค์ พระกรรมที่ยาวนาน หมายถึง มีหูหนัก แน่น ไม่ใช่คนหูเบา ใจง่าย ตัดสินปัญหาความผิดที่ โจอทก็และจำเลยมาอยู่ให้การพร้อมหน้ากัน ไร้อคติ ในการตัดสินปัญหาทุกเมื่อ ดั่งนั้น ผู้วิจัยคิดว่ การที่เราู้เรื่องนี้ดี จะเป็นคุณสมบัติของพุทธ ศาสตร์บัณฑิตที่สมบูรณ์

3. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

การทำวิจัยครั้งต่อไป ประเด็นที่สำคัญคือ ภูมิทัศน์ที่ร่มรื่นด้วยรุกขกฐมิ ศิลากฐมิ อากาศกฐมิ ดินกฐมิ แมต่นไม้เกี่ยวกับพระพุทธรศาสนาที่สำคัญ และสถาปัตยกรรมของแบบอาคารมีพระอุโบสถ วิหาร มณฑป มีหอรระฆัง หอไตร ตามชื่อเรื่อง ดั่งนี้

3.1 ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในไตรภูมิที่มีผลต่อการพัฒนาสังคมไทย 3.2 ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและความสำคัญของพุทธศิลป์ต่อการพัฒนาจิตใจของสังคมไทย 3.3 ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าสุนทรีย	ศาสตร์พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม 3.4 ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อต่อพุทธศิลปะของวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย 3.5 ศึกษาและตีค่าทางจริยธรรมในสัญลักษณ์ของศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมไทย

References

- Buddhadasa P. Kirthisinghe. (1993). *Buddhism and Science, the Article on Buddhism and Cosmology, Written by F. Mark Davis, translated by Phrakru Sirirattananuwat.* Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Bunkerd, K. (2000). A Study of Landscape-Cosmology in Architecture in King III : A Case Study of Royal Temple Artistry. *Research Report.* Bangkok : Department of Archaeology, Silpakorn University.
- Kantatian, W. (2017). Landscape Architecture and Buddhist-intergrated Learning and Well-being Promotion. *Research Report.* Phra Nakhon Si Ayutthaya : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tipitaka.* Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya printing.
- Phrakru Sirirattananuwat. (2016). *Sonkran: Eastern Wisdom.* Phitsanulok : Focus Print.
- Phramaha Chajapong Katapuñño. (2018). *Influence and Importance of Scripture in Lokappadipakasara to Scripture Lokasasra in post age: A Case Study of Jakkawaladipani and Scripture Lokasanthanjotaratanaganthi.* Pathum Thani : Wat Phra Dhammakaya.
- Phramaha Prakorn Kittidharo. (2017). *Wat Phrasrirattanamahadhatu.* Bangkok : Bussiness Line Print.
- Posayanan, W. (2015). Landscape and Artistry Management of Wat for Faith: from Past to Present. *Research Report.* Bangkok : Chulalongkorn University.
- Royal Academy Institute. (1999). *Dictionary Volume Royal Academy Institute.* Bangkok : Siriwattanainter Print.

Social Research Institute, Chiangmai. (2019). Wat Tonquan. (Indravas). Artistry Architecture and Lanna Festival Connection. *Social Research Institute*. Chiang Mai : Chiang Mai University.

Thaotong, S. (1988). *Arts and Human*. Bangkok : OS Printing House.

Wat Committee Wat Phrasirattanamahadhatu. (2017). *660 years (1357-2017), Buddhachinaraj*. Phitsanulok : Ratawan Print.